

átdolgozott és javított változatát készítette el az Essex utcai templomban való használatra. Azóta az angol unitarizmus liturgikus eleme át-szűrődött a különböző eredetű egyházközösségekbe.

Lindsey-nek mintegy tizennyolc sajátos munkája jelent meg nyomtatásban, többnyire prédikációk, értekezések és előadások. Híres munkája a *Védírat a Catterick-i plébánosságról való lemondásért*, melyben a Biblia tekintélyére támaszkodva bizonyítja, hogy „az istentisztelet egyedül csak az egy igaz Istenhez, az Atyához szólhat“. Bár a kérdést nem vitte tovább, mert célja nem a vita, hanem a keresztény élet előmozdítása volt, mégis belesodródott a könyve által kiváltott hitvitába. Bátor kiállása hasonló gondolkodású személyekkel hozta össze, ugyanakkor eszközül szolgált arra, hogy az övével azonos irányban haladó gyülekezetek erősödjenek az összetartásban, és a közös célra törekedjenek. Priestley-re, Belshamra és másokra várt a feladat, hogy erélyükkel, harcias fellépésükkel hallassák az unitarizmus hangját az országban és erősítsék szervezetét. J. Martineau, bár hitelvi szempontból megingatta a szentírási alapot azzal, hogy a felvilágosult lelkiismeretet emelte a vallásban a végső tekintély rangjára, majd bizonyos társadalmi megosztottság is próbára tette az unitárius egyházat, mégis a 18. század utolsó éveiben lefektetett szilárd alap biztosította az unitarizmus szellemi egységét a változásban és fejlődésben.

KENNETH TWINN

Fordította Nagy Ferenc.

JEGYZETEK

- ¹ Wilbur, E. M.: *A History of Unitarianism*. Boston, 1952. 285.
- ² Bolam, C. C. — Goring, J. — Short, H. L. — Thomas, R.: *The English Presbyterians*. London, 1968. 22.
- ³ Lindsey, T.: *An Apology on resigning the Vicarage of Catterick*. Yorkshire in 1773. London, 225.
- ⁴ Uo.
- ⁵ Rowe, M.: *The story of Essex Hall*. London, 1959. 22.
Lásd még: Belsham, T.: *Memoir of the late Revd. Theophilus Lindsey*. 1820.

ENYEDI GYÖRGY UNITÁRIUS PÜSPÖK LEVELE CREKER (KRECHERUS) DÁNIEL BESZTERCEI JEGYZŐHÖZ

Enyedi György (1555—1597), Dávid Ferenc után a XVI. század második nagy unitárius teológusa, Nagyenyeden született. Eleinte a kolozsvári főiskolán mint tanár működött. 1584-ben kezdi meg három és fél évig tartó külföldi peregrinációját. Ez idő alatt a genfi és a pádovai egyetem hallgatója. 1587 nyarán hazatér, öt évig az unitárius kollégium rektora volt, majd 1592-ben kolozsvári magyar prédikátornak és

az erdélyi unitárius egyház harmadik püspökének választják. Enyedi György 1597. november 24-én halt meg bélköszvényben. Sírjánál Várfalvi Kósa János — a püspöki székben utóda —, a tanulóifjúság nevében pedig Cromer Péter mondott beszédet².

Az alábbiakban közölt, eredetiben latin szövegű levelet³ Enyedi György 1597 augusztusában, tehát röviddel halála előtt írta. A címzett Creker Dániel, Beszterce város művelt nótáriusa, akinek életéről és vallási meggyőződéséről legtöbbet a kolozsvári magyar és szász unitáriusok vitáiból tudhatunk meg.

Crecherus (Krecherus) Dániel valószínűleg a gazdag és tekintélyes *Kretschmer* besztercei patricius család tagja. 1587—1602 között megszakítás nélkül viselte a besztercei „esküdt jegyző“ (juratus notarius Bistriciensis) tisztséget. 1603-ban már Laurentius Kochius a besztercei nótárius. Ebből arra következtethetünk, hogy *Crecherus* Beszterce városának Basta tábornok vezette ostroma alatt vagy az azt követő pestisjárványban tűnt el. Protocollumaira jellemző a gondos fogalmazás és szép írás.

Hunyadi Demeter püspök 1592-ben bekövetkezett halála után a jelleltek között szerepel Hertel János, Dávid Ferenc fia⁴, és Iacobinus Bernád mellett *Kethlerus Dániel* is, aki azonos az 1597-ben keltezett levélben említett *Creker Dániellel*.

„Dániel *Kethlerust*, kinek tudománya, jámbor és megfegyhetetlen életjозansága, ez országban fő uraknál és nemessóknél, sőt ugyan az kmetek attjafiainál is nyilván vagyan: ezzel akarjátok megvetni, hogy az ecclesiastica vitát nem követte, és hogy notarian lakott, mert tudománya ellen nem szólhat kmetök, kiben semmi fogyatkozás nintsen, kinek elégségében mű meg nyugottunk, kit az tanításra egy néhány üdőtől fogva instantissime kívántunk. Ez tiszteletes uraink mi némű erős ratio legyen, gondolkoggyék kmetök jobban felőle. Nem követte ő az ecclesiastica vitát, mert nem lehetett helye az Luterana Confession való ministerek közt: Sőt az ő eruditioja, jámbor tökéletes élete némely fő emböröket ha nem alliciált és rápiált volna in hominis amorem, talán még az városban⁵ sem szenvedtek volna. Kételen volt tisztességes kenyeret in re litararia-keresni. Mert ő rajta még német országban laktában kiadtak volt, és az segítséget tőle meg vonták minthogy erre a vállalásra hajlot volt. Így kényszeríteték sők fő uraink tanácsából az ítélő mesterhez állani, és abban magát exerceálni, kivel annak utánna tiszteleges életet viseljen hazájában. Noha az Religio dolgában nagy fogóságban volt, és sok lelki háboruban élt, az ott való tanitok miatt, kik hol ki prédicáltak, hol ugyan excommunicáltak és minden vexelt cselekettek rajta. Ennek penig eruditioja és tudos volta olyan, hogy ha egyet vagy kettőt kiveszünk az mi vallásunkon való ministerek közül, senkinek az pálmát nem engedi, vagy disputatoria kel, vagy egyéb probára a dolog, azért nincs kmetöknek mit benne megvetni.

A mi azt nézi hogy ex civili conditione választjuk, ez mi nálunk és az mi nemzetünknel nem új dolog, csak igen mostani exemplumot is hozhatunk elő...“ (A továbbiakban megemlíti *Christianus Pomariust*⁶ és *Antonius Jung*⁷ szerdahelyi királybíró, aki mint szászorbói plébános halt meg.)

A Daniel Kethlerust támadó besztercei tanítók és lelkészek közé tartozott kétségtelenül Gallus Rohrmann is. Rohrmann Tekén született és a strasbourgi egyetem hallgatója volt, akárcsak földije és kortársa, Georg Deidrich, aki éppen a XVI. század utolsó évtizedében tért át az unitárius vallásra, és mint kolozsvári prédikátor fejezi be eredményekben gazdag életét. Gallus Rohrmann (†1602), a besztercei gimnázium igazgatója (1593—1598), számos kéziratban maradt munka szerzője⁸. Egy ismeretlen kortárs feljegyezte Rohrmann egyik munkáját (*Historia ex ore Magistri Galli Rohrmani Bistriciensis audita*), melyben azt jegyzi fel, hogy Martin Hesshusius (Tilmann Hesshusius német ortodox-lutheránus hittudós [1527—1588] fia) minden erdélyit blandratistának, azaz unitáriusnak tart⁹.

A Báthoriak idején nehéz helyzete volt az unitárius hitelveket valló értelmiségieknek. Daniel Kethlerus besztercei jegyző és hittársai lelki erejére vall, hogy mégis hívek maradtak az akkori idők leghaladóbb vallási felfogásához.

Amint Enyedi leveléből kitűnik, még 1597-ben is tanult a kolozsvári unitárius főiskolán egy besztercei száz ifjú. Szállásadója Bonczidai Gergely ötvösmester, Kolozsvár tisztos polgára.

Enyedi György püspök levelének fő jellegzetessége a mostoha idők diktálta óvatosság. Sehol sem írja le az unitárius szót, aláírásában pedig nem említi meg egyházi tisztségét. A levélnek talán az a legszebb része, melyben a meggyőződésből unitáriussá lett ifjú gondoskodásáról van szó.

A levél szövege szó szerinti másolatban:

*Prudenti et erudito viro D. Danielj Crekero Notario
urbis inclytæ Bistreciensis amico et fratri observando*

Salutem plurimam, et officiorum commendacionem etc. Credo tibj, obseruande vir, notum esse tum adolescentem, tum patrem illius, qui hic apud nos, in aedibus circumspecti viri Gregorij Bonczidaj, viuit. Eum puto apud patrem accusatum esse, ac si nostram religionem imberit et approbavit, ideoque grauiter ei succenset, et hinc abducere, et quouis alio ablegare, quam hic relinquere mauult. Ego ad me vocato adolescente, quem heri primum allocatus sum, que esset in religionem nostram affectu interrogauj, et intellexj eum, sua sponte nullo mouente aut instigante, in nostram sententiam descendisse, et sicut est, veram eam pre ceteris esse, sibj certo persuasisse. Gausus sum et mihj, et illi hunc animum gratulatus, ac eum ad constantiam hartatus sum. Sed cum parentis eam esse voluntatem, vt primo quoque tempore domum, vna cum sua suppellectili tota, redeat neque vltrum hic Viuat: placuit te per literas compellare, ne iuueni et Ecclesiae desis. Audio tibi patrem illius esse familiarem, tu per occasionem, captato ad hanc rem pro tua prudentia tempore opto, da operam, vt homini persuadeas, ne inde hinc iuuenem alio transferat. Non de erunt (sic!) tibi suadendum probabilia argumenta. In nostra patria non posse reperiri scholam ad exercendos iuuenes meliorem. Et quam sit incommodum studia iuuenen iam capta interrumpere, et cursum impedire. Si autem religionis mentionem faciat, hoc quoque excusare et emollire potes: Iuuenem nimirum esse adhuc et si quid nunc illi verisimile videatur, illud in posterum facile eum mu-

taturum et damnaturum. Si peregre illum velit mittere, nondum esse satis commodum, sed expectandum adhuc aliquandiu, dum et eruditione et aetate confirmetur magis. Haec et alia, quae tu prudentius excogitare, et plura proponere potes, illi commemorato vt et patrem filio places, et patronos veritatis, quantum in te est, plures efficias. Non debes dubitare, sicut credo nihil te dubitare, hoc tuum officium et Deo imprimis, et adolescentij et milij fore gratissimum, atque adeo multis salutarei. Si pater insanire perget, nos sane adolescentis habeamus rationem, et illum quibus poterimus officijs et cura fouebimus cuperemus tamen id patre non inuito fieri.

Vale din felix

Datum Claudiopolj 4 die Augusti 1597

Tuus in Domino Frater
Georgius Eniedinus (manu propria)

A levél fordítása:

Creker Dániel úrnak, a híres Beszterce város jegyzőjének, okos és tudós férfiúnak, barátnak és tiszteletreméltó testvérnek.

Sok üdvözetet és szolgálataim ajánlását stb. Azt hiszem, tiszteletreméltó férfiú, hogy ismeretes előtted mind az az ifjú, mind annak az apja, aki itt nálunk a jeles Bonczidai Gergely házában él. Úgy tudom, hogy őt apjánál bevádolták, minthogy elfogadta és helyeselte a mi vallásunkat, aki ezért súlyosan megneheztelt reá; most azon van, hogy bárhová elviszi, semhogy itt maradjon. Magamhoz hívtam az ifjút, akivel tegnap beszéltem először, és megkérdeztem tőle, hogyan jutott a mi vallásunk befolyása alá; feleletéből megértettem, hogy ő önként, saját magától, anélkül, hogy valaki erre biztatta volna, tért át vallásunkra, meggyőződven arról, hogy ez az igazi [vallás] a többi között. Magam is örvendtem ennek, szerencsekívánatomat fejeztem ki, és állhatatosságra buzdítottam. Miután azonban értésére adtam, miszerint szüleinek az a szándéka, hogy ő az első alkalommal térjen haza minden ittlevő holmijával együtt és itt ne tartózkodjék tovább: úgy határoztam, hogy e levél által megkérlek, ne hagyd cserben ezt az ifjút és az egyházat. Hallom, hogy baráti viszonyban vagy az ő [a fiú] apjával, s alkalomadtán, midőn időd engedi, belátásod szerint igyekezzél őt rábeszélni, hogy ne vigye el az ifjút máshová. A megfelelő érvek az ő meggyőzésére nem fognak nálad hiányozni. A mi hazánkban az ifjak nevelésére jobb iskolát nem lehet találni. És mennyire helytelen, hogy az ifjú megszakítsa a már elkezdett tanulmányait, és azok folytatását megakadályozzák. Ha pedig említést tenne a vallásról, erre is tudsz mentséget felhozni és ennek élet elvenni. Az ifjú kétségkívül igen fiatal, s ha most valami elhihetőnek mutatkozik is számára, azt később ő maga könnyen megváltoztathatja és elítélheti. Ha pedig [fiát] külföldre akarná mégis küldeni, [úgy gondolom] erre az idő még nem elég alkalmas, hanem még itt kell tartózkodnia, ameddig mind tudásban, mind korban megerősödik. Ezeket és más dolgokat is gondold ki bölcsességed szerint, sőt még egyebeket is felemlíthetnél, hogy [ezáltal] az apát kiengeszteld a fiú iránt, és hogy több pártfogót szerezz az igazságnak, úgy, amennyire az tőled

kitelik. Nem kell haboznod, s hiszem, hogy nem fogsz habozni azon, hogy ez a szolgálatod mind Isten, mind az ifjú és az én számomra is nagyon hasznos lenne, és téged még sokan mások is üdvözölnének. Ha az apa ennek ellenére is értelmetlenül viselkednék, mi fogunk törődni az ifjúval, és amennyire ez tőlünk telik, szolgálatainkkal és gondoskodásunkkal őt pártfogolni fogjuk; mégis kívánatos volna, ha ez nem az apa akarata ellenére történnék. Éljd boldogul.

Kolozsvár, 1597. augusztus 4.

testvéred Az Urban
Enyedi György s.k.

SEBESI PÁL

JEGYZET

¹ Enyedi maga mondja a Szilvási Jánossal folytatott teológiai vitában, hogy másfél évet töltött Genfben és valamivel többet Pádovában. Vö. Zoványi Jenő, *Enyedi György lektori működésének és külföldi tanulásának időpontja*. Keresztény Magvető LXVIII. k., 1936, 88—89.

² Kanyaró Ferenc, *Enyedi György egyházi beszédei*. Ker. Magv. XXXII. k. 1898, 22—29 és 77—86; Pálffy Márton, *Enyedi György emléke kortársai verseiben*. Ker. Magv. LXII. k. 1930, 279.

³ Friedrich Storch, *Ueber den Einfluss de reformatorischen Bestrebungen des XVI Jahrhunderts auf die Entwicklung und Bildung der Schulen*. „Programm des evangelischen Gymnasiums zu Bistritz“ XI, 1862, 45—46.

⁴ Sebesi Pál, *Újabb adatok Dávid Ferenc családjáról és nemzetiségéről*. Ker. Magv. 78. k. 1972, 40.

⁵ Bizonyára Besztercén.

⁶ Christianus Pomarius fiatal korában Kolozson számtartó deák volt, majd Lekence (Lechința, Lechnitz) evangélikus lelkésze lett.

⁷ Antonius Jungról Dr. Ludwig Binder is említést tesz *Adatok a 16. századi erdélyi unitárizmus történetéhez* című cikkében, Ker. Magv. 79. k. 1973, 14.

⁸ Ioseph Trausch, *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denkblätter der Siebenbürger Deutschen*. Bd. III. Kronstadt, 1871, 118—119.

⁹ „Cum quondam Paulus Agathensis, Anno 1595 existens Minister ejusdem Ecclesiae inter faciens Germaniam versus, visitasset aedes Martini Heshusii, ipsumque salutasset, dixit Heshusius ad eum: Was begehrtst du? Woher kommst du? wer bist du? Respondit sic: Sum Studiosus Transilvanus. Ille iterum eum alloquens dixit: Nostine Blandratam? hic responsit: bene novi, immo etiam per biennium vixi cum eo. Heshusius in iram prolapsus dixit: Kommt her Frau, auch alle ihr Haus-Gesinde, wollt ihr den Teufel sehen, hier seht ihr ihn lebhaftig. Hinc Agathensem oportuit statim e domo exire. Existimabat enim Heshusius (quia Blandrata fuit Arianus) omnes etiam Transilvanos esse Arianos“. Vö. Trausch, i.m. 119.

SZÓSZÉK – ÚRASZTALA

A GYŰLŐLET ROMBOL, A SZERETET ÉPÍT

1Sám 15:2—3

Mt 5:43—48

Lamb Károly, a nagy angol esszéíró, aki történetesen unitárius volt, több esszét írt, ezek közül egyik a „sült malacról szóló értekezés“, melyben elmondja, hogyan jött az ember a sült hús felfedezésére.

Évezredekken át az ember az állat húsát nyersen fogyasztotta. Egy véletlen felfedezés vetett véget ennek a szokásnak. Élt valamikor egy Ho-ti nevű disznópásztor. Egy reggel elment az erdőbe makkot gyűjteni állatainak. A sertéseket a fia gondjára bízta. Bo-bo, a fiúgyermekek szokása szerint, tűzzel játszott, s egy szikra lángra lobbantotta kunyhójukat, mely pillanatok alatt porrá égett. Vele együtt leégett a pajta is, melyben egy kismalac volt bezárva.

A gyermek nagyon megijedt. A kunyhót könnyű volt újjáépíteni, a kismalac elvesztése azonban igazi tragédia volt. Mit mondjon apjának, mit hozzon fel mentségére? Amint a kunyhó és a pajta kialvó tűzét piszkálta, egyszerre a sült malac kellemes szaga megcsiklandozta orrát, és amint megérintette a még forró sült malacot, a malac bőre ujjához ragadt, és megégette. Hogy az égés fájdalmát enyhítse, megégetett ujját szájába kapta, és csodálkozva fedezte fel a sült malac jó ízét. Miután atyja hazatért, a gyermek beszámolt neki nagy félelemmel a szerencsétlenségről és egyben arról a tapasztalatáról is, hogy a sült hús nagyon ízletes. Az apa megkóstolta szintén, és úgy találta, hogy a sült hús valóban sokkal jobb a nyersnél. Attól kezdve a szomszédok megfigyelték, hogy mihelyt Ho-ti kocája malacozott, a pajta s benne egy kis malac nemsokára leégett. A dolog gyanút keltett. Gondosan kezdték figyelni a pásztort, és nemsokára a titok kitudódott.

Ho-ti pásztort, mint aki megsértette a fennálló szokást, bíróság elé állították, és vele együtt mint bizonyítékot bemutatták a sült húst is. Mielőtt ítéletet hozott volna, a bíróság szükségesnek látta a sült hús közelebbi vizsgálatát. Ám a bírók is ízletesnek találták a húst, és a pásztort felmentették. Ettől kezdve jött gyakorlatba a sült hús evése. Crszágszerte az emberek, hogy sült húshoz jussanak, felgyűjtötták a malaccal együtt a pajtát, kunyhójukat. Érthető, hogy idővel mind a malac, mind a tüzelőanyag feltűnően drága lett. Akkor egy bölcs tünt fel, aki megtanította őket, hogy sült húst ehetnek anélkül, hogy kunyhóikat leégetnék. Lamb Károly esszéjét így fejezi be: „A hasznos és magától